

CNOTLIWY (838) *ai*

-li- (831), -ly- (7).

o jasne.

comp i sup (11+3) (nã)cnotliwszy.

sg m N cnotliwy, cnotliwszy, nãcnotliwszy (158). ◊ *G* cnotliwého (52); -ého (7), -(e)go (45). ◊ *D* cnotliwému (39); -ému (4), -emu (2), -ęmu (2), -(e)mu (31); -ému *OpecŻyw, Strum, KochMRot*; -emu *KochTr*; -ęmu *MurzHist, MurzNT*; -ému : -emu *KochPs* (1 : 1). ◊ *A* cnotliwého, cnotliwszého (51), cnotliwy (14); ~ -ého (5), -ego (2), -(e)go (44); -ého *Strum* (4); -ego *MurzHist*; -ého : -ego *BiałKat* (1 : 1). ◊ *I* cnotliwym, cnotliwszym, nãcnotliwszym (28), cnotliwem (1) *MurzHist*. ◊ *L* cnotliwym (5). ◊ *V* cnotliwy (20). ◊ *f N* cnotliwã, cnotliwszã (30), cnotliwa (1), cnotliw(a), cnotliwsz(a) (5); ~ (*attrib*) -ã (23), -a (1) *Mącz*; ~ (*praed*) -ã (7). ◊ *G* cnotliwój (26), cnotliwyj (1) *MurzHist*; ~ -ój (3), -(e)j (23). ◊ *D* cnotliw(e)j (2). ◊ *A* cnotliwą (20). ◊ *I* cnotliwą (13) [*w tym*: -a (1)]. ◊ *L* cnotliwój (9); -ój (2), -(e)j (7). ◊ *V* cnotliwã (6). ◊ *n N* cnotliw(e) (11). ◊ *G* cnotliwého (13); -ého (1), -(e)go (12). ◊ *D* cnotliw(e)mu (4). ◊ *A* cnotliwé (10); -é (2), -(e) (8). ◊ *I* cnotliwym (4). ◊ *L* cnotliwym (4). ◊ *V* cnotliw(e) (1). ◊ *pl N m pers* cnotliwi, cnotliwszy (53). *subst* cnotliwé, cnotliwszé (20); -é (4), -(e) (16). ◊ *G* cnotliwych (81). ◊ *D* cnotliwym (29), cnotliw(e)m *ZapKoscier* (2). ◊ *A m pers* cnotliwé (23), cnotliwych (4); -ych *KlonWor* (3); -é : -ych *GórnRozm* (1 : 1); ~ -é (3), -(e) (20). *subst* cnotliwé, cnotliwszé (33); -é (3), -(e) (30). ◊ *I m* cnotliwemi (13) *RejZwierz, Mącz, GórnDworz* (3), *RejPos* (3), *RejZwierz* (2), *KochPs, GórnRozm, CzahTr, cnotliwymi* (10) *BielŻyw, SeklKat, GroicPorz, KrowObr, OrzQuin* (2), *BiałKat, Strum, CzechEp, CiekPotr. f i n* cnotliwými (18); -émi (2), -(e)mi (16). ◊ *L* cnotliwych (20). ◊ *V m pers* cnotliwi (3). *subst* cnotliw(e) (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Pełen cnót, zalet, dobry, uczciwy; probus Mącz, Calag, Calep, Cn; innocens, panaretus, spectatus Mącz, Cn; praestans virtute Mącz, Calag; frugi (homo) Mącz, Calep; approbus Calep, Cn; bonus, rectus Mącz; perinteger Calep; integer, inculpatus, pius Cn* (666) :

a. *O ludziach* (423) : Bo przykład oycã mądrego/ Czyni lynnã cnotliwego: Dobrzeć dzieci pamiętaią/ Co ich rodzicy działiaią. *BierEz Rv, O3v; OpecŻyw* 187; Pytaligo [*Sokratesa*] dwa ieden był vbogi á drugi bogaty, ktoby z nich więtfzy był, odpowiedział, ten zwas więtfzy ktory cznotliwfi. *BielŻyw* 54, 81; *BierRozm* 3; *RejPs* 147; Zona cnotliwa ofobny klenoth *RejJóz G4 marg, F7v, H5v; RejKup* d7v, 14; *MurzHist* B4v, Cv, T2v, V2; *MurzNT* 61 [4 r.], 66; *MurzNTSekl* A2; *BielKom* B5, B8, E5; Kãzdãc zonã cnotliwa/ yełtci zwyercyãdło męzã lwego/ w kthorym fie lfczęcycye yego przegłãda. *GliczKsiãż* P5v, Bv, C, P5, P6, P7 [2 r.], Q; *LubPs* B4, I4v marg; *GroicPorz* v3v; *GroicPorzRej* C4; *KrowObr* 163; *RejWiz* 42v, 61v, 99 [2 r.], 116, 127; *Leop Ruth* 3/11; *UstPraw* I3v; *RejZwierz* 20v; *BibRadz Prov* 2/21, *Eccle* 7/27, *Eccli* 39/31; *OrzRozm* C4; Był teź ieden miedzy imi cnotliwy lługã/ pãnã lwego zãtãil y s lynnem iego/ á zãchował go od śmierci *BielKron* 124v, 71 marg, 73, 87, 112, 113v (20); *KwiatKsiãż* Gv; Servus spectatus cui dominus curae est, Cnotlywy to slugã ktory pãnã pilen. *Mącz* 73a; Praestans virtute homo, Cnotliwy człowiek. *Mącz* 419c, 71c, 88d, 237a, 265c, 274d, 302b, 338a; *RejAp* 26v, 186v, 195; ábowiem thego ia fámeĝo mam zã práwego Philozophã/ kthory chce być cnotliwym człowiekiem *GórnDworz* G3, I2v, R4, Y8, Ee3, Ff2 (11); *RejPos* 20, 41, 42 [2

r.], 43, 52v (21); *BiałKat* 163v; Łácnó było o Koniá/ y o Służebniká/ Cnotliwżezgo niżli dżiś/ nalazł pácholiká. *BielSat* D3v, [I4]v; Bo byś nacnotliwżym był/ nie moze to być áby cie nie vniofły álbo dobrodzieyftwá iákíe/ álbo vpominki iákíe *RejZwierc* 38v, A3v, 37, 49 [2 r.], 93v, 169v (11); *BielSpr* c; A což rzeczeńz o Sokrátešie/ Aryfłtydżie/ Catonie/ y infzych ludziach Pogáńńkich cnotliwych/ ktore prze ich roftropność/ włtrzymieźliwość/ łpráwiedliwość/ y infze cnoty/ zá łpráwiedliwe miano? *WujJud* 64; *BudBib Eccli* 39/31; *HistHel* B3; *Strum* R [2 r.], R2 [2 r.], R2v [2 r.], R3, R3v; *BiałKaz* M2v [2 r.]; Wolę iż w piekle żyiefz cnotliwą ná wieki/ A niż małz żyć ná łwiece tu w wielkiey fromocie *PaprPan* Gg3, A2, D2v, N3v, Q4v, Y3v; *ModrzBaz* 5v, 8, 80; *Calag* 489b; *KochPs* 10, 172, 184, 191, 205; *StryjKron* 6 marg, 607; *ZapKóscier* 1582/27v, 28; *KochFr* 84, 107, 108; Nie noweć to fá rzeczy śieftrzyce namilfze/ Iż pogłowie żeńńkiey płci rządnieyfe/ cnotliwfe/ Niźli náfzy mężowie *BielSjem* 5, 14; *KochTarn* 73; *PudłFr* 47; *ArtKanc* N13v; *BielRozm* 29; Y władza iednego nie ieft zła/ gdy tęń ieden cnotliwy ieft/ y podług práwá poddáne rządzi [!]. *GórnRozm* M4, G4v; *KmitaPsal* A3; *PaprUp* C3v; *ZawJeft* 31, 32; *Calep* 84b, 436b, 782b; Lákomy człowiek nie moze bydź cnotliwy/ ták bogáty iáko vbogi: w łzákoź łzkodliwży bogáty. *GostGosp* 4, 1, 40; *KochFrag* 30, 54; *KołakCath* B4v; GDyż z káždégo błáznovánia y plugáwych łłów/ które ku łwaróm ludzie przywodzi/ ludzie cnotliwi nie bez przyczyny máią łie wiárowáć. *SarnStat* 238; *ZapMaz II* G 97/89v; *CiekPotr* 72, 87; *CzahTr* A2v; *KlonWor* 31, 37, 58, 59, 60.

W charakterystycznych połączeniach: cnotliwy(-a, -i), białągłowa (niewiasta) (3), cesarz, człowiek (człek, lud, ludzie) (107), krolowa (2), mąż (4), narod (6), pan (7), pani (3), przodkowie, rycerz, sługa (służebnik) (16), żon(k)a (małżonka) (15).

Przysłowie: pamiętaiąc nato ze niedom gołpodarza ale cznotliwy gołpodarz dom ochędałza *SeklKat* A2.

Wyrażenia: »cnotliwy krześcijanin« (3): Iákoby to y dżiś iefczze włáfniey przynależało dobrym á cnotliwym Krześciánóm przykłádem tym/ nie przekłádać łobie tu więcey tey nędzney rołkołży á doczeńnego bogáctwá łwiátá tego *RejPos* 23, 57v, 152.

»żywot cnotliwy« (1): Obierz żywot łpokoyny/ pocźciwy/ á mierny/ Nikomu nie łzkodliwy/ cnotliwy/ á wierny. *RejWiz* 81.

Szeregi: »cnotliwy, (a, i) bogoboyny (a. bojący się, bojaźliwy Boga)« [szyk 9 : 4] (13): *BielKom* E5v; *BielKron* 2v, 208v; *RejPos* 57v, 58; *WujJudConf* 157; *CzechRozm* 253v; Owá ludzie mądrzy *experti* bywáli/ vczeni/ cnotliwi/ bogoboyni *GórnRozm* K3, G2, K4; *KmitaPsal* A3v; *SarnStat* 852, 867; Wielkie też ieft łzczęście Rzeczypołpolitey/ gdy ma ludzie cnotliwe y bogoboayne/ y kárne *SkarKazSej* 686a.

»cnotliwy i cichy« (1): Vczy zbytku/ márności/ nienawifney pychy; Choćia Pan z przyrodzenia cnotliwy y ćichy. *KlonWor* 57.

»czysty a cnotliwy« (1): będąc mężem dobrym/ łyny myał bárzo czyfte á cnotliwe. *GliczKsiąż* Fv.

»dobry (a. dobrotliwy), (a, i) cnotliwy« [szyk 57 : 3] (60): thak yłz dobri a cznotliwy bendzie miłowan. a zły y niepośłuffny karan. *ListRzeż* w. 49; *BielŻywGlab* nlb 12; *SeklKat* A2; *LibMal* 1548/144v; *MurzHist* M3v; Yáko by oni Sybárite kthorzy będąc włfytcy wobec złemi/ rołpuftnemi/ á wybornemi lotrámi/ żadnego dobrego á cnotliwego nychcyeli myedzy łobá ćirpyeć *GliczKsiąż*

H7, H7, P5v [2 r.], P7; *RejWiz* 78; áżeby też ciebie dobry/ á cnotliwy twoy poddány żaden nigdy nieznał *OrzRozm* C4v; Co fie tycze Koncilium [...] profimy áby rychley było w Niemieckich kráiow/ ná ktorymby dobrzy/ cnotliwi/ bogoboyni/ łędziowie fiedzieli *BielKron* 208v, 44v, 137v, 152v, 161, 168v (11); Sanctus atque integer vir, Człowiek wielmi fwięty álbo wielmi dobry y cnotliwy. *Mącz* 366d, 138a, 248d, 323b, 348c; *RejAp* 128; W to ia mego Dworzániná ták głębooko wdawác niechczę/ dofyc ná tym iż będzie dobrym cnotliwym człowiekiem *GórnDworz* G3, L2, M2v; *RejPos* 23, 23v, 52v [2 r.], 53v, 142v, 152; *RejZwierc* 20, 37, 81v, 89, 94 (8); miałem dobrého cnotliwego łługę/ á o máłą rzeczem go pozbył. *Strum* R2, R3; *Calag* 208a; *CzechEp* 65, 376; *ReszHoz* 133; Prżeto owo káždy człowiek chocia nie ieft/ powieda o łobie/ że ieft dobry cnotliwy *GórnRozm* N2v, B; *KmitaPsal* A3v; *Calep* [850]b; *Phil* F4; *GostGosp* 38; *VotSzl* E.

»cnotliwy, godny« (1): Poftánowione łą we zborze Bożym porządne o tym łądy y Sędziowie/ mężowie pobożni/ cnotliwi/ godni *WujJudConf* 211v.

»cnotliwy a krześcijański« [szyk 2 : 2] (4): *MurzHist* V; Záchowayże iedno łtáteczną powinność fwą iáko człowiek cnotliwy á krześciánłski Pánu łwemu *RejPos* 281, 62; *RejZwierc* [28³].

»mądry i (a) cnotliwy« [szyk 3 : 2] (5): *RejWiz* 101; *RejPos* 23v; co lepiey/ ieśli pod práwem życ/ czyli pod władzą człowieka cnotliwego y mądrego/ (iákoż to połpołu chodzi) ktory by był miáfto práwá *GórnRozm* Ev, G, K3v.

»cnotliwy abo niecnotliwy« (1): pirwey czynimy cnotliwie/ ábo niecnotliwie/ toż potym łtawamy fie/ ábo cnothliwemi/ ábo niecnotliwemi. *GórnDworz* Ff2v. [*Ponadto w innym połączeniu strukturalnym 1 r.*].

»niewinny a cnotliwy« (1): Czemu niewinne á cnotliwe ludzie bijecie niepobożnicy? *SkarŻyw* 70.

»pobożny (a. nabożny), (a, i) cnotliwy« [szyk 5 : 4] (9): Płońká tá zámýka w łobye próżbę przeciwko tym kthorzy bez przyczyny ludzi cnotliwe á pobożne w nienawiści máią *LubPs* I2v, F3v *marg*; Wacław drugi Krol Węgierłki/ młodzieniec cnotliwy/ nabożny/ ale niefortunny *BielKron* 326; *RejPos* 52v, 219; *WujJudConf* 211v; *RejPosWstaw* 44; *HistHel* A; *CzechEp* 63.

»cnotliwy, (a) poczciwy« [szyk 5 : 1] (6): *RejAp* 128; *RejPos* 219; A což mu s tego rołcie pátrżay/ Wnet łławá wieczna/ [...] á tu wnet zá tym dobry á poćciwy żywot/ [...] gdyż fie włzem iáko poćciwy á cnotliwy człowiek záchowýwa. *RejZwierc* 102, 21v, 70v, 81v.

»cnotliwy, (a) pokorny« [szyk 1 : 1] (2): *RejPos* 2v; Dáley oto będzie miał dzieweczkę cnotliwą, Pokorną, vrodziwą *CiekPotr* 28.

»prawy (a. prawdziwy), (a) cnotliwy« [szyk 2 : 1] (3): Miłoć kogo prawdziwym á cnotliwym zowá *RejWiz* 99; nie będą policzeni w pocżeth łpráwiedliwych/ ludzi práwych cnotliwych/ Pánu Bogu miłych. *ArtKanc* P20v; *SarnStat* 852.

»cnotliwy, sprawiedliwy« [szyk 4 : 1] (5): *RejWiz* 51; Abel był dobry/ łpráwiedliwy/ cnotliwy/ boiący fie Bogá *BielKron* 2v; *RejZwierc* 147v; *KochPs* 102; Płáft Krulżwicki ná Polłką Monárchią obran/ S prołtáka iák cnotliwy łpráwiedliwy był pan. *PaprPan* Dd2v.

»cnotliwy, (a, i) stateczny« [szyk 5 : 2] (7): nyech fie nye kwápi ná byáłą głowę/ ktoraby płciá álbo brwyámi dobrze łtáłá/ ale coby byłá cnotliwa/ łtáteczna/ á v ludzi w dobrem mnimányu. *GliczKsiąż* B8, B; *GroicPorz* 114v; PÓtym gdy iuż dzieciátko podrołcie/ [...] łthárayże mu fie pilno o iákiego

cnotliwego/ ftátecznego/ trzeźwego/ á pomiernego preceptorá *RejZwierc* 7v, 92v; *ModrzBaz* 5v; *CzechEp* 61.

»cnotliwy, (a, i) święty« [szyk 2 : 1] (3): ktorá aczes byla tznotliwá ij náświétlfá/ wśfytkiémi tznotami okrálfoná *OpecŻyw* 182v; *BielKron* 302; *WerKaz* 283.

»uczciwy i cnotliwy« (2): Cudné książki o Mfzy [...] nápiáné fą tych czáfów/ przez vczciwego y cnotliwego młódziená w náukách wyzwolónych Bákálarzá *BiałKat* 361; *CzechEp* 338.

»wierny, (a) cnotliwy« [szyk 12 : 4] (16): *SeklWyzn* 3v; *RejWiz* 51, 81; *RejAp* 42v; *RejPos* 23v, 54, 62, 63, 124, 218v; *RejZwierc* 37, 89, 174v; *WujJudConf* 16; *KochPs* 154; Wiemy cnotliwy fługá ma to Pánu opowiedzieć/ gdy co nie fwą miárą idzie *GostGosp* 24.

»cnotliwy, (i) zacny« (2): Nam is mihi est profecto servus spectatus satis cui dominus curae est, Mnie fie zda ten sfugá dofiic [!] być zacny y cnotliwy który pilen páná. *Mqcz* 221a; *VotSzl* E.

W przen (1) : Głowá ku gorze/ W cnotliwey fkorze. *RejZwierc* 239.

a. *W funkcji rzeczownika* (95) : dobrze vmrzeć przyrodzenie tilko fámym cnotliwym vřicza. *BielŻyw* 43; *RejJóz* A3v, E6, H [2 r.], L5; *MurzHist* E2v; Bowiem káždy cnotliwy by pochyłe drewno/ Káždy go chcąc náchylic kuśi fie ón pewno. *RejWiz* 102, 50v, 75v, 76 marg, 124v, 141v, 170v, Dd2v; *RejZwierc* 22, 28, 32v, 46v, 50 (8); *BielKron* 403v; *GórnDworz* Hh6v; *RejPos* 317v; *RejZwierc* 46, 82v, 100, 151v [3 r.], 152 (15); *HistHel ktv*; *MycPrz* I A2, A4v; *Strum* R2; Domicianus [...]. TEN był zwykł okrutności nád ludźmi vřyváć/ Ze nie mogł nacnotliwřy przy nim mieyřcá miewáć. *Paprpán* [Gg]4; Tákci więc cnotliwemu rády fzydlá golá. *Paprpán* Hhv, A2v, E3, H2v [2 r.], M2v, Dd4, Ff; Páná ferce wefołym wřpomienćie/ cnotliwi *KochPs* 45, 10, 53, 55, 60, 91 (13); *KochTr* 16; *CzechEp* [409]; *KlonŻal* D4; *KochMRot* B3; *WisznTr* 3, 20; Pochlébcy po ftáremu tufz v miřy řiędą/ A cnotliwi/ poléwki nátykác fye będą. *PudłFr* 8, 75; *GórnRozm* A3 marg; zaden cnotliwi niokiem zlego nic nierozumie *Paprup* K4v; *ZawJeft* 42; *RybGęřli* Bv; *CiekPotr* 18; Niech dłuřey nie chodźiem/ wřzech Oycze/ błędlwi/ Niech fię złořny wřciąga/ zákwitną cnotliwi *GrabowSet* C4; *CzahTr* [D2], G3; *KlonWor ded* **3v, 51.

Szeregi: »dobry a cnotliwy« [szyk 4 : 1] (5): Abo wiem fie to więc dziwno zda dobrym á cnotliwym iř bywáią w vdřęczeniu *RejAp* 125v, 174v; *RejPos* 68, 253.

»cnotliwy a godny« (1): iáko cznothą/ dzielnořcią/ cznothliwe á godne przechodzą *GórnDworz* I2.

»cnotliwy a poczciwy« [szyk 1 : 1] (2): *RejAp* 179v; A wřdibyř fie teř przyřłuchał/ co cnotliwemu á poćiwemu przyřtoi *RejZwierc* 160.

»stateczny, cnotliwy« (1): Co teř y Sodomczykowye oni czynili/ dobrych/ ftátecznych/ cnotliwych/ řpokoinych/ nye řirpyeli *GliczKřięż* H7.

»wierny a cnotliwy« (2): Wierni á cnotliwi vřzaliwřy fie onego márnego vpadku řwiátá nędznego/ řnadřby drudzy rádřzey pomárli niřli ná thákie brzydliwořci pátrzyli *RejAp* 78v; *RejZwierc* 174.

b. *Słuszny, sprawiedliwy, zacny (o sprawach i czynach); bonus, integer* *Mqcz*, *Cn* (243) : tym piřmem á wybiyánim imię twoie/ á twoy nád vbogim cnotliwy vřzynek chcę ná wiecznořć dáć. *March*¹ *Wiet* Av; *BierEz* Dv, F2v; *OpecŻyw* 35, 42v, 55; ferce człowięce [...] aby więcey w ucřinkoch cnotliwych niřli w bogactwie řobie powoliło *ForCnRWiet* Av; *PatKaz* III 109, 133v; *BielŻywGlab nlb* 13; *WróbŻořt* B6v; *WróbŻořtGlab* A2v; iř lepiej było řluchać rády cnotliwey. *RejPs* 209; *RejJóz* A2v, E4,

14 marg; *SeklKat* L; Chciey przed fię wzyąc cnotliwą ćirpliwość/ Tá rozezna wnet nálezę wåtpliwość. *BielKom* F7v; *LubPs* gg2; *KrowObr* 4v; Ale iuz ná cię zálię rumieniec wftępuie/ Iełlizeć cnotliwa myłł nic ná fię nie czuie. *RejWiz* 103, A8 [2 r.], 1; *Leop* *A3v; *RejZwierc* 60v, 73, 138v; *BielKron* 65, 114, 127, 139v, 154v (10); *Catorthoma*, Cnotliwy vczinek. *Mącz* 41c; *Spectare* aliquem ex bona vita, non ex censu, Szácowác kogo wedle cnotliwego záchowánia/ nie wedle czińfzów/ dochodów y bogáctwá. *Mącz* 405a, 81c, 158d, 161b, 171d, 264d (11); który *Andrzejá Syná* twoiego/ w cnotliwym fwym ćwiczeniu przy łzkole *Przemylkiéy*/ v siebie domá chowa *OrzQuin* Aa5v; *GórnDworz* Aa4, Dd7; *RejPos* 6v, 10, 60, 61 [4 r.], 62 (18); *BialKat* 91, 143v [2 r.], 216, 258v, 376 marg; Ale człowiek [...]/ który poćciwie á pomiernie á pobożnie vżywał záváždy cnotliwych czáfów fwoich [...]/ ták tego iáko požyczánego vżywał *RejZwierc* 167, A3v, 79v, 151v, 236v, 270; *WujJud* 64; onego człowieka fá prace cnotliwe/ który miłue łprawiedliwość. *BudBib* c2, c2; *PaprPan* Hh2v; *ModrzBaz* [41]v; *StryjKron* 6; *KochMRot* C; *KochPam* 82; *ArtKanc* H14; Cnotliwéy rády/ gdy fkutek złośliwy/ Nie moiá winá *ZawJeft* 29; oczy náuczá kto chce mieć cnotliwy rozum. *GostGosp* 64; *LatHar* 110; *SarnStat* 78 [2 r.]; *SkarKaz* 312a; *CiekPotr* 49, 90; dobrego mniemánia o cnoćie fwey mieć nie mogą/ gdy co cnotliwego z naymu czynią. *SkarKazSej* 670b.

W charakterystycznych połączeniach: cnotliwe(-y, -a) ćwiczenie, posługi (zasługa) (6), postępek (5), powinność (11), praca (4), rada (2), sumnienie (2), uczynek (26), ustawa, zachowanie (14).

Wyrażenia: »cnotliwa droga« [szyk 1 : 1] (2): *Abis* mię była mogła zwieć z mey cznotliwej drogi *RejJóz* H5; *GoslCast* 35.

»cnotliwy obyczaj (a. zwyczaj)« [szyk 9 : 4] (13): *Młodym* drogę podáiąc/ áby fię ćwiczyli/ Cnotliwym obyczáiom/ áby fię vczyli *BielKom* B2v; *VRban* czwarty [...]. Ten áćżkolwiek s proftego narodu był/ ále cnotliwych obyczáiom *BielKron* 183v; łtego zwyczáiu cnotliwego/ nietylko byście fię mieli kogo bać/ ále y niemozećie. *BielKron* 255, 45v, 117, 172, 207v, 272, 334v, 415v; *RejZwierc* A3, 20; *Lecz* ono źrzetelna rzecz ieft/ iż gdyby łtáteczne wychowánie/ włtyd/ dobroć/ cnotliwe á święte obyczáie [*puri et sancti mores*] w ktorey *Rzeczypołpolitey* moc miály/ tedyby tám *Státutow* lub *praw* nietrzebá *ModrzBaz* 69v.

»cnotliwe słowo« (4): *przrzekamy* wssyczko s *dzierzecz* poth *swemy* *dobremy* *cznotliwemy* *słowy* *ZapWar* 1549 nr 2657, 1549 nr 2657; *Syncera fide agere*, *Sczyrą* *prawdą*/ cnotliwym *ślácheckim* *słowem* fię s *kim* *obchodzić*. *Mącz* 437a, 431d.

»cnotliwa sprawa« = *actio virtutis* *Modrz* [szyk 43 : 11] (54): *Bog* [...] dla cnotliwych łpraw y dla *modlitw* *pokornych* *bywa* ku *miłofierdziu* *poruľzon* *HistAl* I8v; *BielKom* B4v; *LubPs* M3, aa4 marg; *RejWiz* 172; *Tedy*bych *mu* *wyftáwił*/ *tego* *Spytká* *cnego*/ *By* *brał* ná *włzem* *wizerunk*/ s cnotliwych łpraw *iego*. *RejZwierc* 61v; *BielKron* 171v; *RejAp* 44v, 173v, 186v [2 r.]; á zá cnotliwe łpráwy/ *fámá* *cnotá* *hoyną* *záplátá* *ieft*. *GórnDworz* D6, D7v, Gg7; *RejPos* 20, 24, 61, 79, 84v (24); *BialKat* 143v, 153v; á *iżbyś* *łtąd* *zoftháwił* *po* *fobie* *nie* *groby*/ *nie* *herby*/ ále *cnotherliwe* á *pobożne* *łpráwy* *fwoie* ná *pámiáthkę* *fwoię*. *RejZwierc* 161v; *Stárzy* *tho* *zamki* *twárdemi* *więc* *zwali*/ *Gdzie* *pány* w *łpráwach* *cnotliwych* *widáli*. *RejZwierc* 226, 19, [121]v, 131; *RejPosWstaw* 22v; *HistHel* Av; *PaprPan* Gg4; *ModrzBaz* 57; *Znáczne* *poľugi* *czynił* *rzeczypołpolitéy*/ *Z* *cnotliwych* *łpraw* *fwych*/ *doftáł* *flawy* *známienitéy* *KochTarn* 78; *PudłFr* 46; *KołakSzczęśł* C3v; *SarnStat* 9, 889.

»stan cnotliwy« [szyk 3 : 1] (4): on Philozoph zacny/ vczyńił rzecz do discypułow swoich/ wiodąc ie ku poczcziwym cnotam/ y ku cnotliwym łtanom *RejWiz* A5, 9v, 44v; á mieszkáli łobie w nim thák iáko ná nász łthan Krześcijańłki á cnotliwy należy *RejZwierc* 136v.

»cnotliwy(-e) żywot (a. życie)« [szyk 37 : 9] (46): iż ony włlytki panny ktore łnią bogu łluzylý/ łwym tznoliwym^m żywote^m przełłła. *OpecŻyw* 2; *BielŻyw* 142; *WróbŻółtGlab* A3 [2 r.]; *RejPs* 111v, 209; Lot z Sodomy wywiedzion prze cznotliwy żywot *RejJóz* F7v; *MurzHist* C, L, V3; *KromRozm II* e4; Abowim gdy go do łzkoły przywyoda/ nye ináčzey by go znouu myeli krzcíc/ á ná włłelákye cnotliwe žycye páłowác/ álbo łwyęcíc chcieli. *GliczKsiąż* L3v, E8v; *LubPs* Tv marg; *Disciplina efficax ad rite vivendum*, Nauká á dobré wychowánie yełt wielmi požiteczne ku cnotliwemu žyciu. *Mącz* 115b, 439a; *RejAp* 44v, 138, 186v, 189v; *RejPos* A4, Bv, 46v, 57v, 58v (13); *RejZwierc* 51, 64, [78²], 134v, 136v; *HistHel* B3; *SkarJedn* 366; *SkarŻyw* 312; Ten pierwłzy łwoy wiek w cnotliwym žyciu wykonał/ ále iáko łkoro dorosł lat łwoich y łwowlentłwá/ łspułtniełzym został *StryjKron* 150; *CzechEp* 133; *KochFr* 92, 108; *OrzJan* 20.

Szeregi: »cnotliwy a bogobojny« [szyk 1 : 1] (2): pewna rzecz iełt iż odpłaty oney wieczney dołłąpiła po łmierci ktorą łobie [...] bogobojnym á cznotliwym žywotem załlugowała *WróbŻółtGlab* A3; *KromRozm II* e4.

»dobry, (a, i) cnotliwy« (13): *BierRozm* 16; za dobrym a cznotliwym ržądzenyu iey polieczył y roskażal dacz pyenyądy dwieszcze zlotich. *MetrKor* 59/76; *ZapWar* 1549 nr 2657 [2 r.]; Abowiem ten Tytuł Biłkup/ potrzebuie wiele rzetzy dobrych y cnotliwych *KrowObr* 7; *BielKron* 109v; *Mącz* 431d; *RejAp* 44v; *RejPos* 46v, 356v; *RejZwierc* 64, 131; iáko przeciwnym obyczáiem z trzeźwołci/ ktora iełt według Orygenełá zacnego Doktorá/ mátką cnot/ dobre/ cnotliwe/ á włłelákie vczynki pobożne wynikáią. *WerGołc* 203.

»cnotliwy a krześcijańłski« [szyk 3 : 1] (4): *MurzHist* L; *Amor sanctus*, Cnotlywá á Krzełciáńska miłółc. *Mącz* 366d; *RejPos* 204v; *RejZwierc* 136v.

»cnotliwy, (a) łaskawy« (2): Bacżąc drugie miáłłá cnotliwe á łáłkawe iego záchowánie/ dobrowolnie łie mu poddawály *BielKron* 351, 207v.

»cnotliwy a miłółciwy« (2): ták iż z gniewem tego vżywał gdy kto iego cnotliwe á miłółciwe vczynki włpominał *BielKron* 164, 409.

»cnotliwy, (a, i) pobożny« [szyk 10 : 7] (17): *LubPs* Tv marg; *RejAp* 44v, 138, 189v; áby łtáránie twoie á każda praca twoiá byłá poczcziwa/ pobożna/ cnotliwa/ łprawiedliwa *RejPos* 325v, A4, 72, 79 [3 r.], 171, 342v; *RejZwierc* A3, 134v, 161v; *RejPosWstaw* 22v; *WerGołc* 203.

»cnotliwy, (a) poczcziwy« [szyk 3 : 1] (4): A bez łobliwey pociechy/ rádołci/ á zapłaty nie może być žadna cnotliwa á poczcziwa łprawá człowieká iemu wierneho/ á tego ktory chodzi w połłulzeńłwie iego. *RejPos* 335, 160v, 222v; *RejZwierc* 51.

»sprawiedliwy a cnotliwy« [szyk 3 : 1] (4): ktore łą łprawiedliwe a cznotliwe vczynki *WróbŻółt* B7, B6v; *RejPos* 325v; *GosłCast* 53.

»cnotliwy a łwięty« (2): áby łie w nas włzytkich [...] rozmnażály [...] cnotliwe á łwięthe vczynki *LubPs* A5; *ModrzBaz* 69v.

»wierny a cnotliwy« (1): ále wniefiesz przy łobie powagę y chwałę onych wżytkich ktorycheś pożyłkał Pánu łwemu/ álbo wierną á cnotliwą łprawą twoią/ álbo prawdziwą náuką *RejAp* 186v.

»zacny a cnotliwy« (1): Wiecie náłze połługi zacne á cnotliwe z dawná *BielKron* 108.

Iron (1): Alchimiyká cnotliwa/ początek mądrości *KlonWor* 69.

W przén (1) : iefłi iey nie vprzedziłz s cnotliwemi á z zápalonemi lampámi Krześciáńskich łpraw łwoich wedle woley á náuki Pána twego/ iuz łie nie dokołácelz *RejPos* 181v.

2. *Szlachetny, wartościowy, znakomity, sławny; conspicuus Mącz; spectatus Cn* (142) : *March*¹*Wiet Av; ForCnRWiet Av; Krol Kazimirz/ iego łzczęłłwi łinowie/ Włzitycy býli barzo cznotliwi panowie. KlerPow* 3, 3; *BielŻyw* 5, 6; My to wszystko od WKM Pana swego jako przystoi wiernym poddanym a cnotliwym Polakom przyjmując z poddaną pokorą przysłziłmy potym tu przed Majestat WKM *Diar* 151; *RejZwierz* 2, 14 *marg*, 83; *OrzRozm* I, Sv; Po łmierci cnotliwe⁸⁰ pána Henryká zábitego od Tátar/ wybráli łobie máli Polacy zá pána łyná iego Bolełławá łyłego *BielKron* 361, 151, 162v, 248v; *KochZg* A4v; *OrzQuin* L2, S3; s Krolá łthánie łie okrutnik/ á Tyran: ábo władza/ ktorą mieli pánowie cnotliwi/ przydzie w ręce kilku niecnotliwych *GórnDworz* Gg2v, B8, Ee8, Gg, Gg3v [2 r.], Gg4v (10); y łławá thego cnotliwego narodu Polłkyego [...] rozłzryzáć łie býdzie. *RejPos* A3v, 39v; *BielSat* N4v; *KwiatKsiąż* Cv; *Alexánder wielki/ Agezilaus/ Agáthokles/ y ini cnotliwi krolowie RejZwierc* 52, 4v, 42v, 50, 90, 101v; Dla tego/ áby miał czym on/ y potomek iego/ cnotliwe/ y záłłżone rzeczy połpolitey/ łudźie opátrowáć. *BiałKaz* K4v; *Paprpán* F, F3v, G, N4, R (10); *KochPs* 97, 140, 162; *NiemObr* 20 [2 r.], 168; *KochFr* 129; bo dopier cnotliwy Náłz Polłki *Homerus* vmárl *KlonŻal* B3v, D2; *KochPieś* 39; *PudłFr* 59; *GórnRozm* A2, G4v; *KmitaPsal* A4; *KochProp* 6; *Paprup* C4; *ZawJeft* 22; *ActReg* 14; *GrochKal* 27; ktora yest yawno them cznotlywyem łzwałkam, yłz opatrny woyk Kofłsznycłłki, y Smáłłzonką Swoją ymyenyem Anką poleczely yak łzobu stron *ZapKofłcier* 1588/27v; *KochFrag* 49; Z tąđ rzekł Aryłtoteles býć to rzecz przyłtoyną/ Cnotliwemu Kxiążęciu miewáć rękę hoyną. *KołakCath* C3v; *KlonKr* D2v, E2v; Do Ich Młci Pánow Rad cnotliwego Narodu Polłkiego. *CzahTr* G, F4v, K2v; *KlonFlis* H4; *SapEpit* A4v; *ZbyłPrzyg* A4v.

W charakterystycznych połączeniach: cnotliwy(-a, -e, -i) cesarz (2), *człowiek (człek, ludzie)* (15), *krew* (2), *krol* (19), *książę* (3), *mąż*, *narod* (2), *pan* (12), *pani*, *Polak* (2), *przodkowie* (2), *rada*, *rycerstwo* (rycerz) (2) *żona* (2).

Wyrażenia: »cnotliwy dom« (2): *RejJóz* C2; Nie czyniáć łzkod áni krzywd w łáfiedztwie nikomui Też łie łwięci chowáli w ich cnotliwym domu *Paprpán* Sv.

»stan cnotliwy« (1): A nie łżycie ni ná czym łwych łtanow cnotliwych *RejZwierc* 272v.

Szeregi: »cnotliwy a bogobojny« (1): pewna rzecz iefł/ iż pod cnotliwym/ á bogoboinym pánem/ poddanym iefłth náilepiey *GórnDworz* Gg2v.

»dobry, (a, i) cnotliwy« [*szyk* 13 : 1] (14): *RejZwierz* 83; *BielKron* 149v, 265v; *OrzQuin* G2; *GórnDworz* B8, D6, L2v, Ff8v; *BiałKaz* Iv, K2, M2; bo náłury wálze Polłkie dobre łą/ cnotliwe/ kárne/ łáłkáwe/ dobrotliwe. *GórnRozm* D4; *ActReg* 84; *KlonKr* D4v.

»cnotliwy i (a) godny« (3): *GórnDworz* B8, Dd7v; *Zyczę* ia Panu Miecznikowi człówiekowi y cnotliwemu y godnemu podpomozęnia wszelakiego *ActReg* 118.

»cnotliwy, (a, i) mądry« [szyk 2 : 1] (3): *KlerPow* 3; *OrzRozm* S4v; Iędrzey Opálinfki człowiek cnotliwy/ mądry/ y w ięzykach vmieiętny *BiałKaz* I4.

»pobożny, cnotliwy« (1): Iż w tym zázřło zázkazanie pobożnych/ cnotliwych/ y zacnych przodkow nářznych śláchćicow Polńkich. *PowodPr* 43.

»cnotliwy i poczciwy« (1): ia [...] czuiąc fię być ná wřzem cnotliwym y poczćiwym Sláchćicem Koronnym/ [...] tedy o to profę vniżenie *CzahTr* A2.

»cnotliwy, (a) szlachetny« [szyk 2 : 2] (4): wmiřernem ié řierořtwie s řlachtetną a cnotliwą żoną twoią zořtawifz *MurzHist* M4v; *Perfecte et cumulate virtutis adolescens, Młodzieniec wielmi cnotliwy á řlachtetny. Mącz* 72a, 405c; *RejZwierc* 151v.

»cnotliwy, święty« (1): Národził się był [...]. Z oycá Zigmuntá [...]. Dobrego/ cnotliwego/ świętego Krolá *BiałKaz* Iv.

»cnotliwy, (i) zacny« [szyk 1 : 1] (2): *Conspicuous, Widomy/ Iáfný teř zacny/ Cnotliwy/ Sláchetny. Mącz* 405c; *PowodPr* 43.

α. *W zwrotach grzecznościowych [tylko w V] (27) : BielKom* Fv; *RejAp* 186v [2 r.]; *HistRzym* 21; *WSiáday z dobrym řercem/ ó krolu cnotliwy/ Y w dobrą godřinę/ ná řwóy koń chętlivy KochPs* 28, 67; *Przy tobie ia/ cnotliwy řtárořto/ mogę Wřzytkę Lártiádego obiechác droęę. KochFr* 128, 87, 121, 124; *KochPieř* 43; *KochFrag* 40; *TObie cnotliwa rádo nie zwyćiężonego/ Slawne^{ęo} po wřzem řwiećie Kroleřtwá Polńkie^{ęo}. CahTr* G; *WY teř ná wřzem cnotliwy Sármaćki narodřie CahTr* G2v; *Toř teř y do was mowię Rycerřtwo cnotliwe CahTr* G2v, A4v, F, I2v, Kv, K2 [2 r.], K4; *GosřCast* 27; *Przeto fię hámuy cnotliwy Polaku KlonFlis* D3, D4v, H4v.

W charakterystycznych połączeniach: cnotliwy(-a, -e) człowiecze, czytaczu (3), kraino, krolu (3), krolewno, narodzie, niewiasto, panie, Polaku, rado, rycerstwo, řluchaczu.

Wyrażenie: »cnotliwy krześcijaninie« (1): Pomoř Bog pánie Rubenie/ Cnotliwy Krześcíaninie. MWilkHist C2v.

a. *W funkcji rzeczownika (4) : PaprPan* Dd4v; tedy táki ktory nic nie řzkodřil poććiwemu memu y dobrej řláwie mey y táki że był rowno z drugimi cnotliwymi [!] *CzahTr* A2v.

Szereg: »cnotliwy i mądry« (2): ia ku temu ták mowię/ iż theř dáleko łatwiey iednego cnotliwego/ y mądrogo náleřć/ á niřli wielu GórnDworz Gg4, Gg4.

b. *Szlachetny, piękný, doskonały, pełen zalet (w stosunku do zwierzęt i rzeczy) (2) : thylko áby fię w nich tranki á řyropki prawdziwe á cnotliwe zámykály. RejZwierc* 85.

Szereg: »dobry a cnotliwy« (1): Vino vendibili suspensa hedera nihil opus est, Ná przedáyne dobre wino nie trzebá wiechy wyřtáwiác/ to yeřt/ co dobreęo á cnotliwego przes fię/ temu nie trzebá zápráwek przypráwiác/ bo cnotá y w ćiemnořćiach řwieći. Mącz 154a.

3. *Czysty, niewinny; innocens, pius Cn (29) : Przeto profę miłe řłuźebnice/ Y was corki cnotliwe dzyewice BielKom* Gv; *RejWiz* 99v; *Byála głowá dziwnie gładka/ młoda/ vrodziwa/ K temu/ co ludzye nadrořey řzácuia/ cnotliwa. KochZuz* A2, A3v, A4, A5; *RejZwierz* 47; w tym czářie żoná iego Penelope cnotliwa/ dziwne á rozmaíte przesřádowánia ćirpiałá od rozmaitych młodzyeńcow. *BielKron* 25v; *Zon nie poymowali iedno co nacnotliwřze dzyewki/ potym s krolewřkiego rodźáiu poymowáli BielKron* 36v, 25v, 53v, 134v; *Bo to dziewczka od matki za teřtáment bierze/ Ze cnotliwa*

niebędzie siedzieć przy wżeteczney KochSat B2; GórnDworz Xv, Bb5, Ccv, Dd3, L17v; HistRzym 21v; RejPos 50; StryjKron 482; KlonŻal C4; PudłFr 28.

W charakterystycznych połączeniach: cnotliwa(-e) białągłowa (2), krolowa, pani (4), panna (panienka) (3), zachowanie, żona (2).

Wyrażenia: »cnotliwa stałość« (1): Oná zá wielkim trudem/ záłofcią/ y płáčzem/ łzukálá tego obyczáiu/ iákoby w łwey cnotliwey łtałości byłá BielKron 25v.

»cnotliwe uszy« (1): tedy go mułzę (profzę niech mi cnotliwe włzy odpułzczą/ boć nie łwe/ ále tego nowego Iudałzá łłowá piłzę) pierdzeniem odpráwić. ReszPrz 47.

»cnotliwy wstyd« (1): Pámiętay też iedno ná mię/ Iákiem miálá pány pánie/ Klitomachus Lukrecia/ Ktorych łwiádom Rzym Grecia/ Ich cnotliwy włtyd piłżęcy/ Wielką łlawę im dáięcy BielKom E6.

Szeregi: »cnotliwy, niewinny« (1): Którá/ mówię/ ná dżięćinné [!] Látá cnotliwé niewinné/ Ięzykiem łmiertelnym łiece ZawJeft 23.

»uczciwy i cnotliwy« (1): Iáko niewiálta niewłtydliwa ma wnienawiłci wczciwą y cnotliwą żonę [Quomodo zelatur fornicaria mulier rem idoneam et bonam valde Vulg] BudBib 4.Esdr 16/50.

a. W funkcji rzeczownika (1) : Ná cnotliwą potwarz kłádli będąc łámi krzywi. KochZuz A3.

*** Bez wystarczającego kontekstu (1) : Panaretus – Cznotliwi. Calep [750]a.

Synonimy: 1. dobry, sprawiedliwy, uczciwy; 2. czczon, dobry, szlachetny, zacny; 3. czysty, niewinny, obyczajny, skromny.

Cf CNY, NIECNOTLIWY